

СЛОВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИХ СИСТЕМАХ ФЛЕКТИВНИХ СИНТЕТИЧНИХ, ФЛЕКТИВНИХ АНАЛІТИЧНИХ І АГЛЮТИНАТИВНИХ МОВ

Теоретичне мовознавство протягом тривалого етапу його становлення [Бузаширова 1987, 14–19; Возний 1981; Габинская 1981; Медведева 1980, 117–124; Серебренников 1965, 7–26; Якобсон 1963, 95–105; Ярцева 1965, 109–116; Lohde 2005; Naumann 1972, 2000], а також на сучасному етапі розвитку характеризується підвищеним інтересом до проблем, пов'язаних із зіставно-типологічним аналізом мовних одиниць і категорій [Борисова 2002, 14–21; Солнцев 1995; Яхонтов 2004, 520]. Це зумовлено прагненням сучасної лінгвістики виробити ефективні методи аналізу мовних явищ, незалежно від їхньої належності до тієї чи іншої мовної системи.

Значення зіставно-типологічного аналізу протягом останніх десятиліть розцінюють по-різному. Проте на сьогодні, як вважають представники зіставного мовознавства, зіставлення мов різних систем уже є не просто частковим методичним прийомом, що сприяє більш глибокому і ґрунтовному їхньому вивченню, а одним із найперспективніших напрямків сучасних лінгвістичних студій.

У структурній типології актуальним є як "генетичне", так і "аналогове" зіставлення, тобто порівнюються однорідні явища в неспоріднених мовах [Мечковская 2000, 24–36]. Ці теоретичні передумови дають підстави стверджувати, що порівнювати можна також мови, що мають значні генетичні й типологічні відмінності [Ярцева 1961, 216–230; 1965, 109–116; 1976, 6–16; 1978, 6–15]. Це твердження, звичайно, не нове, адже ідея порівняти між собою різносистемні мови сягає далекої давнини.

Вибір корейської, англійської й російської мов для зіставлення словотворчих властивостей не випадковий і пояснюється тим, що, відмінні в генеалогічному відношенні, ці мови утворюють таке мовне середовище, яке сприятиме здобуттю абсолютного нових як теоретичних, так і практичних результатів для зіставної словотвірної семантики.

У сучасному словотворенні наявний традиційний погляд на поняття афіксації, під якою розуміють приєднання афікса до основи слова або кореня [Виноградов 1975, 35–48]. Для мов як одного морфологічного типу, наприклад фузійних (флексивних синтетичних і аналітичних), так і для іншого, зокрема аглютинативних, характерні різні принципи морфемної будови слова, насамперед розмежування в слові лексичних і граматичних елементів.

Характерною особливістю лексико-граматичних систем фузійних та аглютинативних мов є те, що вони здатні до самоорганізації, саморозвитку й самовдосконалення. У системі кожної мови відбуваються семантичні, функціонально-семантичні процеси та структурні перебудови слів, які сприяють розвитку і збагаченню цієї системи. Зокрема, наявний розподіл усіх одиниць мови на повнозначні й службові (або лексичні й граматичні).

Протиставлення повнозначних і службових елементів у традиційних лінгвістичних вченнях відстоюють дуже давно [Серебренников 1965, 100–104]. Так, у китайській філології існували терміни *повні слова* й *порожні слова* (відомі й у європейській науці) [Реформатский 1965, 32–51].

Смислові розбіжності між лексичними й граматичними елементами на рівні морфем у складі слова (корені й афікси) описано вченими [Клименко 1998; Jespersen 1933] майже однаково: значення лексичних елементів – конкретне, реальне, а значення граматичних – абстрактне, узагальнене, формальне. Граматичні елементи позначають не предмети, дії або якості, а відношення між ними або їхні додаткові, змінні ознаки [Lieber 1992, 95–138]. Проте на практиці однакові або дуже близькі значення виражаються в одних випадках афіксами, в інших – словами. Для мов флексивних ці критерії досить зрозумілі, хоча існує ряд винятків, що потребують певного уточнення. Щодо російської мови,

то принципи розмежування лексичного й граматичного складу слова докладно було описано ще О.М. Пешковським. Вихідним поняттям для вченого стала форма слова – поділ його на значеннєву й формальну частини. Утім не всі слова можна поділити [Пешковский 1956, 12]: є слова, які не поділяються на частини, але мають форму (нульове закінчення); формальних частин у слові може бути декілька [Пешковский 1956, 15–16]. Результатом цих досліджень став виведений основний принцип складу слова, суть якого полягає в тому, що кожне слово має корінь і афікс (або афікси).

Однак у мовах існують ще й службові слова [Пешковский 1956, 39], більшість із яких не мають форми, хоча за значенням вони дуже близькі до частин слів, що мають форму. У російській мові це дієслова-зв'язки, а також службові слова, що допомагають утворювати форми дієслів і прикметників. Такої ж точки зору дотримується і Ю.С. Маслов, розрізняючи морфеми – частини слів і морфеми – службові слова [Маслов 1978, 125–139]. Морфеми у складі слова поділяють на корені й афікси; перші є носіями лексичних значень, другі – лексико-граматичних (дериваційних) або власне граматичних [Маслов 1978, 133–134]. Афіксальна морфема, на відміну від кореневої, вважає А.Г. Рижков [Рижков 2006, 229], позбавлена предметно-лексичного ядра слова. Вона виконує функцію деривації нових лексем від наявних у мові простих або складних слів. А тому, за визначенням О. Фролової [Фролова 1981, 16], **афіксальна морфема** – це така службова морфема, яка може існувати тільки при кореневій та відрізняється від неї семантично й функціонально.

Корені й афікси виділяються й у багатьох службових словах, наприклад допоміжних дієсловах (рос. *буду*), артиклях *a (an)*, *the* і т.ін. Корені службових слів мають граматичне значення: так, корінь *буд-* у слові *буду* виражає значення часу дії. В одноморфемних словах Ю.С. Маслов не виділяє кореня. *Афікс* же, за твердженням дослідника, – це морфема, що у своєму розвитку набула абстрактного значення, властивого цілому класу слів, і, приєднуючись до основи, змінює її значення [Маслов 1978, 133–135]. На відміну від коренів, афікси є закритими морфемами, які, порівняно зі словами, лише відтворюються, а не створюються.

Таким чином, до лексичних морфем належать корені повнозначних слів і морфеми, що вживаються як повнозначні слова;

до граматичних – афікси, а також корені службових слів і неподільні службові слова [Маслов 1978, 138–139]. Останні у Ю.С. Маслова, як і в О.М. Пешковського, поєднуються з афіксами, а не з коренями.

Окрім цих, існують й інші підходи до морфології флективних мов. У “Російській граматиці” [Русская грамматика 1980] слово розглядають як таке, що має систему морфологічних значень, а форми слова визначають як “регулярні видозміни слова”, що мають одне лексичне, але різні морфологічні значення, а не одну основу й різні закінчення. Утім існують аналітичні форми, представлені двома словоформами: сюди належать, зокрема, форми майбутнього часу, до складу яких входить допоміжне дієслово рос. *быть* [Русская грамматика 1980, 453–454] (хоча показник майбутнього часу не має форми інфінітива), а службові слова не мають морфологічних категорій, тобто незмінні [Русская грамматика 1980, 458]. У свою чергу, службові слова, що не членуються морфологічно, розглядають як такі, що мають корінь і основу; один і той самий морф вважається афіксальним в одному випадку і коренем – в іншому [Русская грамматика 1980, 124]. Це означає, що рос. “от” у сполученні *отъехать* буде афіксом, а в сполученні *от дома* – коренем.

Отже, підсумовуючи, можемо зробити такі узагальнення:

1. **Для флективних синтетичних мов** властиві 1) слова, що складаються з кореня й одного або декількох афіксів, і 2) незмінні службові слова, питання про статус яких залишається дискусійним. При цьому існує ряд винятків, що заслуговують на окрему увагу.

2. **У флективних аналітичних мовах** кількість винятків зростає. Збільшується кількість незмінних слів; дуже часто основна форма слова (семантично сприймана як вихідна, наприклад однина іменника, на відміну від множини) не має закінчення. Допоміжне дієслово у складі аналітичної форми також не має зовнішніх ознак, що відрізняють його від дієслова повнозначного.

3. **Для аглютинативних мов**, до яких належить корейська мова, характерні слова, що складаються з кореня й одного або декількох суфіксів. При цьому жоден із цих суфіксів не є обов'язковим (майже всі корені – вільні форми), тому словозмінні морфеми важко відрізнити від дериваційних.

Корейська мова, як мова аглютинативна, має у своєму сучасному стані чима-

ло ознак, характерних, з одного боку, для аналітичних мов Далекого Сходу, а з другого – для мов флективних [Джарьлгасинова 1996, 146–152].

Розглядаючи слово як найменшу лексичну одиницю, варто звернути увагу на ознаки, властиві слову в будь-якій мові, зокрема й у корейській. Слово характеризується такими ознаками:

1) *фонетичними*, тобто складається зі звуків – одного, двох чи більше (точніше, з фонем, які в мовленні реалізуються звуками). Звуки в словах розташовані у певній послідовності; таку ж послідовність мають і склади – наголошені й ненаголошені.

Якщо подивитися на фонетичну організацію російської та корейської мов, то вони дуже відрізняються. Хоча кількість голосних звуків однакова, в корейській мові відсутні літери *e*, *ε*, звуки відповідних літер утворюються дифтонгами H , H . Проте в російській мові немає звуків ɨ , ɨ , які за звучанням схожі зі звуками *o*, *ё*, але вимовляються більш відкрито й широко. Також слід зазначити, що в російській мові немає дифтонгів, яких у корейській мові існує 14. Щодо приголосних, то тут також існує велика різниця, у корейській мові є чимало звуків, яких немає в російській, і навпаки;

2) *семантичними* – мають лексичне значення: називають різні предмети, явища, процеси, ознаки навколишнього світу; інші слова, не маючи лексичного значення, виражають відношення між повнозначними словами, що відбивають зв'язки між предметами й діями, предметами й ознаками [Мазур 1963];

3) *морфемними* – за кількістю морфем можуть бути простими й складними, зокрема непохідними, похідними, складними та складнопохідними [Мазур 1961].

Основу структури слова в сучасній корейській мові становить односкладовий незмінний корінь і односкладовий суфікс, що змінюється залежно від фонетичної структури кореня [Ким 1957]. Будова цих двох елементів значною мірою аналогічна. Слова можуть мати у своєму складі тільки корінь, або корінь і префікс, або корінь і суфікс, причому один корінь може мати декілька, а теоретично навіть необмежене число суфіксів. Унаслідок цього слова часто надмірно подовжуються і стають багатоскладовими, але відбувається це лише шляхом приєднання суфіксів [Мазур 1961, 114–148].

Корейській мові властиве поєднання двох коренів в одне слово. Широко застосовується, наприклад, поєднання двох самостійних слів для передачі якогось поняття або для

утворення певної граматичної форми; використовуються також кореневі слова з майже однаковим звучанням і значенням, які вживаються на позначення понять із загальним або спеціальним значенням. Часом одне з цих самостійних слів утрачає своє первісне значення, і це явище, природно, сприяло злиттю двох слів в одне.

Корені, які спочатку не підлягали жодним змінам, навіть у тому разі, якщо до них приєднувалися різні суфікси, почали згодом видозмінюватися під впливом внутрішніх причин або приєднуваного суфікса. Останній пристосовувався до фонетичної природи кореня, унаслідок чого розвинулася асиміляція як голосних, так і приголосних, що знайшла своє вираження в явищах *сингармонізму*. Підпорядкувавшись сильному впливові коренів, суфікси, у свою чергу, почали згодом впливати на корені, у яких теж, хоча і менш активно, почали змінюватися не тільки приголосні, а й голосні. У зв'язку з цим корейські корені тепер можна лише умовно називати незмінними, а дотримання закону гармонії голосних і приголосних у суфіксах – абсолютним [Никольский 1960].

При одному корені може виступати кілька як словотворчих, так і словозмінних суфіксів, число яких теоретично необмежене і залежить тільки від понять і тих смислових відтінків, що повинні або можуть виражати конкретні слова.

Кожен суфікс виражає, як правило, лише одне поняття, або смисловий відтінок, або якусь граматичну категорію. Суфікси, що виконують більш складну роль, тобто службову, не характерні для корейської мови. Щодо службових морфем цієї мови, то вони відрізняються від коренів тим, що їхні голосні змінюються відповідно до правил сингармонізму. Загалом службові слова в корейській мові функціонують порівняно рідко, і закони сингармонізму на більшість із них не поширюються.

Арсенал же словотворчих морфем англійської мови не є усталеним і характеризується певною динамічністю. У процесі творення нових номінативних одиниць англійської мови використовують як “старі”, традиційні афікси, так і нові форманти, що також є результатом процесу словотворення. За спостереженнями С. Єнікеєвої, “нові словотворчі морфемні утворюються здебільшого шляхом афіксалізації компонентів композитів (*-abuse: alcohol-abuse, crack-abuse, child-abuse, solvent-abuse; -speak NATO-speak, rapspeak, techspeak*) та формантизації

фрагментів слів (*info- < information: infomania, infonirvana; -nomics < economics: ergonomics, mediconomics; -tel < hotel: airtel, moontel*)” [Єнікєєва 2004, 85].

Утворення нових семантичних варіантів лексичних одиниць варто розглядати як явище словотвору, оскільки в результаті семантичної деривації формуються нові за змістом лексеми, що використовуються для номінації інноваційних явищ дійсності. Механізмом словотвору в цьому разі є семантична трансформація, перебудова твірного слова, яка здійснюється за допомогою метафоризації, метонімізації, термінологізації, де- й транс-термінологізації тощо. У ролі новотворів шляхом семантичної деривації С. Єнікєєва наводить такі приклади, як *campus* “площа, яку займає фірма або корпорація”, *firewall* “заходи безпеки, впроваджені для блокування доступу до певної інформації в Інтернеті”, *net* “комп’ютерна мережа” тощо” [Єнікєєва 2004, 88].

Таким чином, можна побачити, що лексична система англійської мови має значний потенціал для саморозвитку та вдосконалення. Словотворчі процеси, що відбуваються в межах лексико-граматичної системи, збагачують словниковий склад мови й арсенал словотворчих засобів, удосконалюють механізми словотворення та ускладнюють способи деривації.

Найбільш цікавий, на нашу думку, механізм словотворення за аналогією до конкретного слова. Цей спосіб формування нової номінативної одиниці ґрунтується здебільшого на значенні слова, що береться за зразок, із якого семантично копіюється нова лексема. За словами О. Кубрякової, у ході словотвору за аналогією відбувається моделювання: відтворюється модель слова-зразка, його морфологічна структура, тільки заповнюється новим лексич-

ним матеріалом шляхом зміни одного з компонентів [Кубрякова 1981, 26]. Мовні факти свідчать про те, що за аналогією до конкретного слова утворюються, як правило, не одиничні лексеми, а низки подібних слів. При цьому варто зазначити, що словотворення за аналогією не лише сприяє збагаченню словникового складу мови, а й створює умови для формування нових словотворчих засобів, збагачуючи арсенал словотворчих морфем. Так, свого часу утворення слів за зразком запозиченого з німецької мови *hamburger* не лише збагатило лексичний фонд англійської мови новими номінаціями: *beefburger, fishburger, sausageburger, someburger*, а й сформувало новий словотворчий елемент *burger*, який набув статусу словотворчого суфікса. Висока продуктивність цього форманта сприяла закріпленню у свідомості носіїв мови словотвірної моделі *N + burger*.

У результаті дії трансформаційних механізмів утворюються похідні слова – одиниці лексичного рівня. Таким чином, лексико-граматичні системи досліджуваних мов виступають у ролі “ресивера” одиниць, що утворюються внаслідок словотворчих актів.

Узагальнюючи спостереження за розвитком словотворчих процесів у лексико-граматичних системах флективних і аглютинативних мов, варто зазначити, що зіставне вивчення словотворення споріднених і генетично віддалених мов поки що не можна віднести до числа тих, що інтенсивно розвиваються. Передусім не вирішено такі актуальні проблеми, як вибір одиниць зіставлення, роль твірної основи, напрями зіставлення загалом. Ці спостереження ще раз засвідчують своєчасність і нагальну необхідність досліджуваної нами проблеми словотворчої номінації загалом та афіксального словотворення в типологічному вимірі зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

- Борисова Л.П. Историко-сопоставительное изучение словообразовательных гнезд в Донецком университете // **В пространстве филологии**. Донецк, 2002.
- Бузаширова К. Возможности и границы моделирования на уровне словообразовательных парадигм // **Сопоставительное изучение словообразования славянских языков**. Москва, 1987.
- Виноградов В.В. О формах слова // **Исследования по русской грамматике**. Москва, 1975.
- Возний Т.М. Слововір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською. Львів, 1981.
- Габинская О.А. Типология причин словотворчества. Воронеж, 1981.
- Джарылгасинова Р.Ш. К изучению ономастикона древнекорейского мифа о Тонмёне (к проблеме протоалтайских паралелей). Москва, 1996.
- Єнікєєва С.М. Формування нових словотворчих елементів англійської мови шляхом афіксалізації лексичних одиниць // **Загальні питання філології**. 2004. Т. 1.

- Ким Ф.З. Создание корейского звукового письма хунмин чонгым // **Вопросы филологии.** 1957.
- Клименко Н.Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української мови / Н.Ф.Клименко, С.А.Карпіловська. Київ, 1998.
- Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. Москва, 1981.
- Мазур Ю.Н. Лексика китайского происхождения в современном корейском языке // **Вопросы китайской филологии.** Москва, 1963.
- Мазур Ю.Н. Структура слова в корейском языке // **Корейский язык.** Москва, 1961.
- Мазур Ю.Н. Форма слова и словосочетания в современном корейском языке. Москва, 1961.
- Маслов Ю.С. К семантической типологии морфем // **Русский язык: Вопросы его современного состояния: Виноградовские чтения. I–III.** Москва, 1978.
- Медведева Л.А. Сопоставительное исследование словообразовательных возможностей русского и украинского языков (на примере ЛСГ имен прилагательных со значением цвета) // **Русское языкознание.** 1980. Вып. 1.
- Мечковская Н.Б. **Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков.** Минск, 2000.
- Никольский Л.Б. Из истории становления национального литературного языка в Корее // **Проблемы востоковедения.** Москва, 1960.
- Пешковский А.М. **Русский синтаксис в научном освещении.** 7-е изд. Москва, 1956.
- Реформатский А.А. Агглютинация и фузия как две тенденции грамматического строения слова // **Морфологическая типология и проблема классификации языков.** Москва – Ленинград, 1965.
- Рижков А.Г. Основні поняття та формальні засоби словотвору у ханмунній лексиці корейської мови // **Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць.** Вып. 19. Київ, 2006.
- Русская грамматика** / [Гл. ред. Шведова Н.Ю.]. Москва, Т. 1–2. 1980.
- Серебренников Б.А. Причины устойчивости агглютинативного строя и вопрос о морфологическом типе языка // **Морфологическая типология и проблема классификации языков.** Москва – Ленинград, 1965.
- Серебренников Б.А. К вопросу о «морфологизме» // **Аналитические конструкции в языках различных типов.** Москва – Ленинград, 1965.
- Солнцев В.М. **Введение в теорию изолирующих языков: В связи с общими особенностями человеческого языка.** Москва, 1995.
- Фролова О.П. Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка. Новосибирск, 1981.
- Якобсон Р.О. Типологические исследования и их вклад в сравнительно-историческое языкознание // **Новое в лингвистике.** Вып. II. Москва, 1963.
- Ярцева В.Н. О принципах определения морфологического типа языка // **Морфологическая типология и проблема классификации языков.** Москва – Ленинград, 1965.
- Ярцева В.Н. Проблема парадигмы в языке аналитического строя // **Вопросы германского языкознания.** Москва – Ленинград, 1961.
- Ярцева В.Н. Типология языков и проблема универсалий // **Вопросы языкознания,** 1976, № 2.
- Ярцева В.Н. Современная типология и ее связь с контрастивной лингвистикой // **Филологические науки,** 1978, № 5.
- Яхонтов С.Е. Служебные слова и морфемы в изолирующих языках // **40 лет СПб типологической школе: Сб. ст.** Москва, 2004.
- Jespersen O. **Essentials of English Grammar.** L., 1933.
- Lieber R. **Deconstructing Morphology: Word Formation in Syntactic Theory.** Chicago University Press, 1992.
- Lohde M. **Wortbildung des modernen Deutschen. Ein Lehr- und Übungsbuch.** Tübingen, 2005.
- Naumann B. **Wortbildung in der deutschen Gegenwart: Sprache.** Tübingen, 1972.